अग्रश्रावक

अर्थात्

सारिपुत्र र मौद्गल्यायन चरित्र

HARI NIWAS,
1|105, GUSINGAL,
LALITPUR,
KATHMANDU, (NEPAL.)

—भिक्षु अमृतानन्द ।

दुइ शब्द

जीवनको स्तरलाई उच्च पार्ने साधनहरूमध्ये महापुरुष-हरूको जीवनीको ज्ञान राख्नु पनि एक साधन हो। हाँसले दूध मात्र चुसी पानी छोडे झैं हामीले पनि जुनसुकै चीजबाट पनि गुण मात्रै ग्रहण गरी अवगुण छोड्नु पर्छ।

आज तपाईंहरूको सन्मुख भगवान् बुद्धको दुइ जना प्रधान शिष्यहरूको पवित्र जीवनी, पालित्रिपिटक – साहित्यबाट संग्रह गरी, राख्न पाउनु सौभाग्यको कुरा हो।

बौद्ध साहित्यले हाम्रो राष्ट्रभाषाको ढुकुटी भरिपूर्ण गर्न पाउनु साह्रै हर्ष, आनन्द र साथै गौरवको पनि कुरा हो।

यो संस्करण पाठकहरूको सम्मुखमा राख्न सकेको मै श्री पूर्ण 'पथिक' जीले अनुवाद गरिदिने कष्ट गरिदिनु भएकोले र श्री केशवलाल कर्माचार्यजीले भाषाको संशोधन गरी, प्रूफ हेर्ने काम समेत गरिदिनु भएको हुनाले म यहाँहरूको आभारी छु।–

आनन्द कुटी
३१।६।'०८

—भिक्षु अमृतानन्द,

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

अग्रश्रावक

अर्थात्

श्री हरिबंश [illegible] उपाध्याय [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible], गुलिस्ताँ
[illegible] [illegible] [illegible] (नेपाल)

सारिपुत्र र मौद्गल्यायन

'अग्रश्रावक' भन्नासाथ सारिपुत्र र मौग्दल्यायन भनेर नचिन्ने बौद्ध-जगतमा कमै होलान् । भगवान् बुद्धका शिष्यहरूलाई "श्रावक" भन्दछन् । श्रावकहरूमा श्रेष्ठ भएकाले सारिपुत्रलाई र मौग्दल्यायनलाई "अग्रश्रावक" भनेका हुन् । राजगृह वेलुवनाराममा आएर वहाँहरू भगवानको शिष्य हुनुभैसकेपछि वहाँहरूको बुद्धिले प्रभावित भएर भगवान्ले वहाँहरूलाई शिष्यहरूमा अग्र भनेर घोषणा गर्नुभयो । त्यस वेलादेखि सारिपुत्र र महामौग्दल्यायन महास्थविरहरूलाई "अग्रश्रावक" भनेका हुन् ।

वहाँहरू भगवान् बुद्धको शिष्य हुनुभन्दा अगाडिको कुरा यस प्रकारको छः—

राजगृह जाने बाटोमा नालान्दाको आस-पासमा उपतिस्स * (उपतिश्य) र कोलित भन्ने दुइ गाउँ थिए ।

---

* कहीं कहीं नालक भनेर पनि लेखिराखेको छ ।

त्यस गाउँमा दुइ जना धनी ब्राह्मणहरू त्यहाँका द्वारे भैरहेका थिए । तिनीहरूकै कुलमा सारिपुत्र र मौद्गल्यायनको जन्म भएको हो। एक जना उपतिष्य भन्ने गाउँको ब्राह्मणको कुलमा जन्मनुभयो। अर्कोचाहिं कोलित गाउँमा बस्ने ब्राह्मणको कुलमा जन्मनुभयो। वहाँहरूको भरण- पोषण गर्नि राजेखित भयो। उपतिष्य गाउँमा जन्मनु भएकोलाई "उपतिष्य" र कोलित गाउँमा जन्मनु भएकोलाई "कोलित" भनेर नाउँ राखियो। दुवै कुमारहरू एकै दिनमा जन्मेकाले बालकैदेखि वहांहरूमा मित्रता थियो। वहाँहरूको मित्रता जीवनको अन्तसम्म पनि उस्तैका त्यौं रह्यो।

युवा भएपछि वहांहरू दुवैजना एकपल्ट नाच हेर्न जानुभयो। नाच हेर्दाहेर्दै संसारको स्वभाव पनि यस्तै न हो भन्ने वहाँहरूको मनमा पर्‍यो। त्यस वेलादेखि वहाँहरूको मन संसारबाट विरक्त भएर परमार्थतिर ढल्कियो।

त्यस वेला राजगृह देशमा संजय भन्ने परिव्राजकको नाम निकै चलिरहको थियो। उसका पाँच सय भन्दा बढता शिष्यहरू थिए। संजयको नाम सुनेर उपतिष्य र कोलितले परमार्थको लागि उनकहाँ जाने निश्चय गर्नुभयो। वहाँहरू दुइ जना शिष्य हुनु भएदेखि संजयको यश झन् बढ्यो। उपतिष्य र कोलितले संजयकहाँ बसेर वेद आदि अनेक शास्त्रहरूको अध्ययन गर्नुभयो। वहाँहरू जम्बुद्वीप (एशिया) भरी ठाउँठाउँमा धर्मसंवाद गर्न जानुभयो। त्यो समय धर्मसंवादको एउटा युग जस्तै भयो। वास्तवमा उपतिष्यहरूको चित्त शान्त भएको थिएन

तथापि बहाँहुदेखि संजयको आश्रममा घेरै दिन बिताउनु भयो ।

उतातिर भरखर शाक्यमुनि बुद्ध, मार-विजय गरेर सर्वज्ञ बुद्ध कहलाएर, सर्वप्रथम धर्म-चक्र प्रवर्तन गर्नलाई (धर्मको चक्र घुमाउनलाई) ऋषिपतन सारनाथमा पालनुभएको थियो । धर्मको चक्र चलाइसकेपछि बहाँका पकलहीं जना अर्हन्त शिष्यहरू भए । अनि शाक्य-सिंहले शिष्यहरूलाई यस्तरी आज्ञा गर्नुभयो:-

"भिक्षुगण ! तपाईंहरू सब संसारको बन्धनबाट मुक्त हुनुभो, म पनि मुक्त भैसकें । तपाईंहरू र ममा मोक्षको केही विशेष रहेन । मैले जुन ज्ञान पाएँ, त्यो ज्ञान तपाईंहरूले पनि पाइसक्नुभो । तपाईंहरूले अब संसारको आवागमनबाट छुटकारा पाउनुभो, मैले पनि । तपाईंहरू पनि अर्हन्त क्षीणाश्रवहरू हुनुहुन्छ, म पनि अर्हन्त क्षीणाश्रव हुँ । तपाईंहरूको र मेरो तृष्णा नाश भैसक्यो । अब तपाईंहरूले त्रिलोकको हित र सुखको निमित्त चतुरार्य-सत्य र आर्य अष्टांगले युक्त भएको मध्यम मार्ग प्रचार गर्न जानुहोस । यस धर्मले प्राणी मात्रको आदि, मध्य र अन्त-को समेत कल्याण हुन्छ । यो परिपूर्ण धर्म हो । तर तपाईंहरू दुवै जना एउटै बाटोबाट न जानु होला । म पनि उरुवेलातिर जानेछु ।"

एक दिन उपतिष्य परिव्राजकले राजगृह शहरमा शान्त मूर्तिको भिक्षु एक जना भिक्षामाग्न आइरहेको देख्नुभयो । अघि कहिल्यै नदेखेको भिक्षुको भेषले

यहाँको मन आकर्षित गऱ्यो। परिव्राजक छिटो-छिटो त्यस भिक्षुनिर जानुभयो। बाटैमा यहाँसित एक दुइटा प्रश्न पनि सोध्नुभो। भिक्षुले उत्तर नदिएको देखेर "शायद यहाँले भित्ताटनको अवस्थामा बोल्नु हुन्न कयारे" भन्ने विचार गरेर यहाँ भिक्षुको पछि लाग्नुभो।

उपतिश्यहरूमा साम्प्रदायिक भावना छैन। यहाँहरू जातले ब्राह्मण र ज्ञानपिपासा हुनुहुन्छ। यहाँहरूलाई त जसबाट भए पनि तर्कपूर्ण, स-कारण तथा तथ्यपूर्ण परमार्थको आवश्यक थियो। त्यसैले यहाँले भित्ताटन गरिरहनु भएको अस्सजिसँग न जात सोध्नुभो, न गोत्र। जातले मोक्षमा केही गर्छ भन्ने उपतिश्यमा पनि विश्वास थिएन।

अस्सजि भिक्षु भित्ताटन गरिसकेपछि एउटा निर्जन वनमा गएर भुइँमा बस्न लाग्नुभो। शिष्टाचार आन्ने उपतिश्य परिव्राजकले आफूसंग भएको वस्त्र बिछ्याइ दिनुभयो। आफ्नो कमण्डलुको पानीले हात धुवाउनुभयो। यहाँले भोजन गिरेपछि परिव्राजकले यहाँसंग "तपाईको गुरु को? यहाँको सिद्धान्त के छ?" भनी सोध्नु भयो। यहाँले जवाफ यसरी दिनुभयो:—

"मेरा पूज्य गुरु गौतम सम्यग्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ। यहाँको सिद्धान्त, जुन वस्तु हेतु प्रत्येयद्वारा पैदा भएको छ, त्यसको निरोध हुन्छ र त्यस निरोधको मार्ग पनि यहीं छ।"

यति कुरा सुन्ने बित्तिकै उपतिश्य परिव्राजकको ज्ञानावरण हट्यो। यहाँले पहिले यहाँलाई नै गुरु मान्नु भयो। उपतिश्य साह्रै खुशी तथा सन्तुष्ट हुनुभो। भगवान् फलानो ठाउमा पाल्नुभएको छ भन्ने थाह पाएर परिव्राजक साथीलाई खबर दिन जानुभयो।

आश्रममा पुगेर उपतिश्यले अमृतज्ञान पाएको कुरा साथी कोलितलाइ सुनाउनुभो। त्यो कुरा सुनेर कोलितको पनि ज्ञानावरण खुल्यो। यहाँ पनि ल्याहै खुशी र प्रसन्न हुनुभो। यति कुरा सुन्ने बित्तिकै कोलित परिव्राजकले उपतिश्यलाई भन्नुभयो:—

"त्यसोभए हामीहरू यहाँ सम्यग्सम्बुद्धकहाँ छिटो जाऔं।"

उपतिश्यले भन्नुभयो:—

"त्यसो हैन मित्र, जे भए पनि हामीहरू यतिका दिन संजायकहाँ बसिसक्यौं। एकपटक सूचना दिएर जानु हाम्रो कर्तव्य हो। हुनलके यहाँलाइ पनि हामी असल बाटोमा लेजाऔं।"

आखिरमा यहाँहरू दुइ सय परिव्राजकहरू साथमा लिएर वेळुवनमा जानुभो र सर्वज्ञ बुद्धको शिष्य हुनभो। बुद्ध शासनमा पसेपछि सारि ब्राह्मणीको छोरा भएको हुनाले उपतिश्य "सारिपुत्रको" नामले प्रख्यात भयो र मौग्दली ब्राह्मणीको छोरा भएकाले कोलितको नाम "मौग्दल्यायन" ले प्रशिद्ध भयो।

अग्रश्रावक हुनु भैसकेपछि यहाँहरूद्वारा समन्त भद्रलाइ धर्मप्रचारको मार्गमा धेरै मदत प्राप्त भयो। यहाँहरू दोश्रो बुद्ध नै हुनुभयो। यो कुरा खालि यहाँहरू माथिको सुगध श्रद्धाले भनेको होइन तथागत आफैले यहाँहरू लाइ अनुबुद्ध भनेर आज्ञा गर्नु भएको छ। यति मात्र होइन ठाउँ ठाउँमा अनेक तरहले तथागतले यहाँहरूको प्रशंसा

यनि गर्नु भएको छ । यथा:—

कप्पसतसहस्साधिकं असंखेय्यं पूरित पारमी एस भिक्खु = भिक्षुगण हो ! यी भिक्षु, एक लाख भन्दा बढता पारमी पुऱ्याइसकेका हुन् ।

मया पवत्तितं धम्मचक्कं अनुपवत्तको एस भिक्खु = मैले घुमाइराखेको धर्मचक्कलाइ फेरि घुमाउन सक्ने यी भिक्षु हुन् ।

ठपेत्वा मं दससु चक्कवाल सहस्सेसु पञ्ञाय असदिसो एस भिक्खु = दस हजार चक्रवालमा प्रज्ञा ज्ञानमा पारंगत भएका यी भिक्षुका जोडा म पक्ष जना बाहेक अरू कोही छैन ।

महापञ्ञा एस भिक्खु = महान्प्रज्ञा यी भिक्षुमा छ ।

मम सासने पठविसम खन्तिको एस भिक्खु = मेरो शासनमा (संघमा) पृथ्वी समान क्षमाशील भएका यी भिक्षु हुन् ।

यसरी श्री मुनीन्द्रले बहाँको गुण कीर्तन मेरै नै गाउनु भएको छ ।

एक पल्ट शान्तिनायक दशबलले भिक्षुसंघ अगाडि बहाँहरूको विषयमा यसरी घोषणा गर्नुभयो:—

"एतदग्गं भिक्खवे मम सावकानं भिक्खूनं यदिदं सारिपुत्तो महापञ्ञावं = भिक्षुगण हो ! मेरो शासनमा प्रज्ञावानहरूमा अग्र भिक्षु सारिपुत्र हुन् ।

एतदग्गं भिक्खवे मम सावकानं भिक्खूनं इद्धिमन्तानं यदिदं महामोग्गलानो = भिक्षुगण हो! मेरो शासनमा ऋद्धिवानहरूमा अग्र भिक्षु महामौग्दल्यायन हुन् ।

सारिपुत्र महास्थविरमा कृतज्ञता, गुरुभक्ति, क्षमा र प्रज्ञाको आदर्श भए, महामौग्दल्यायन

महास्थविरमा शारीरक शक्ति, उद्योग, ऋद्धि-चमत्कार र दुर्दान्त-दमन शक्ति छ।

एक दिन बहाँहरूको विषयमा तथागतले भिक्षुहरूलाई यसरी आज्ञा भोः— "सेय्यथापि भिक्खवे जनेति एवं सारिपुत्तो, सेय्यथापि जातस्स आदेता एवं मोग्गल्लानो = भिक्षुगण हो! सारिपुत्र भिक्षु प्राणीहरूका आमा समान हुन् र मौद्गल्यायन भिक्षु धाईआमा समान हुन्।

× × × ×

एक दिन सारिपुत्र महास्थविरले बिहान सबेरै उठेर सिरानतिर फर्केर पैंचांग प्रणाम गर्नुभएको भिक्षुहरूले देखे। तिनीहरूको मनमा यस किसिमको कुरा उत्पन्न भयोः—

"सारिपुत्र महास्थविरलाई भगवान्‌ले जतिसुकै ठूलो भन्नुभए पनि अन्ततस्म बहाँको आफ्नो अधिको ब्राह्मण-दृष्टि हराएको छैन।"

हुँदाहुँदै यो कुरा भिक्षु-संघहरूको बीचमा पनि बरोबर चर्चा हुनलाग्यो। जहाँ भेला भए पनि सारिपुत्र महास्थविरको विषयमा कुरा चल्ने भयो। कुनै कुनै भिक्षुहरूले त "भगवान्‌ले पनि मुख हेरी काम गर्नु हुँदो एहेछ" पनि भन्न थाले।

एक दिन भगवान् यसतै कुरा चलिरहेको ठाउँमा पुग्नु भएछ। भगवान्‌ले भिक्षुहरूसंग "के कुरा चलिरहेछ?" भनी सोध्नुभो। भिक्षुहरूले भए-भरको कुरा निवेदन गरे। भगवान्‌ले सारिपुत्रलाई सभामा बोलाएर भन्नुभोः—

"सारिपुत्र ! तपाईं त बिहान सबैरै उठेर सँधै सिरानतिर फर्केर पचांग प्रणाम गर्नु हुन्छ रे हो ?"

"हो, भन्ते ।"

"सारिपुत्र ! कसलाई वन्दना गर्नुभएको त ?"

"भन्ते ! तपाईको शासनमा आउनुभन्दा अघाडि मलाई अस्सजि भन्तेले तपाईंको उपदेश सुनाउनुभएको थियो। त्यस उपदेशले मलाई तपाईंको श्रेष्ठ मध्यममार्गमा तानी ल्यायो। मेरो लागि वहाँको त्यो उपकार ठूलो छ। जुन दिन मैले वहाँसंग उपदेश सुनें, त्यस दिनदेखि वहाँको वन्दना न गरी सुत्ने गरेको छैन, सुन्नुअगाडि वहाँ कुन दिशामा हुनुहुन्छ भनी ध्यानले हेर्छु र वहाँ हुनुभएको दिशातिर सिरान गरी वहाँलाइ वन्दना गर्छु। बिहान उठिसकेपछि पनि वहाँको गुण सम्झी वहाँ हुनुभएको दिशातिर फर्केर वन्दना गर्छु।"

सारिपुत्र महास्थविरको यो कुरा सुनेर भिक्षुहरुको मनको शंका मिट्यो। यस प्रसंगमा शाक्यमुनिले उपस्थित भिक्षुगणलाई अनेक उपदेश दिनुभयो। वहाँले यो पनि भन्नुभो:—

"भिक्षुगण, यस संसारमा सबभन्दा पहिले उपकार गर्ने व्यक्ति र उपकार गर्नेलाई प्रत्युपकार गर्ने व्यक्ति, यी दुवै किसिमका मानिस दुर्लभ छन्।"

× × × ×

एक दिन सारिपुत्र महास्थविर चीवर लाएर बाहिर

कहीं जानुभएको बखतमा सात वर्षको एकजना श्रामणेरले वहाँको चीवरको एक छेउ मुईमा लम्केको देख्यो। अकहरूले देखे भने वहाँलाई नराम्रो भन्ला भन्ने असल विचारले सुविनीत स्वभावले त्यो केटोले वहाँसित चीवरको छेउ फुस्केको कुरा निवेदन गऱ्यो। वहाँले श्रामणेरलाई निधि देखाइदिने कल्याणकारी मित्र संझी, सबैले देख्ने गरी नमस्कार गर्ने नियमानुकूल न भएकोले वहाँले त्यस श्रामणेरलाई मनमनैले नमस्कार गर्नुभयो। यस विषयमा वहाँले यसरी श्रद्धाञ्जलि श्लोक पढ्नुभो:—

"तदहु पव्वजितो चापि जातिया सत्तवस्सिको।
सोपि मं अनुसासेय्य सम्पतिच्छामि मुद्धनि॥"

अर्थात्—भखरै प्रव्रजित भएकोले भए पनि, जन्मले सातै वर्षको मात्रै भए पनि, त्यसले मलाई उपदेश र अनुशासन गरोस्, सबैको उपदेश र अनुशासनलाई शिरापर गर्दछु।"

दोष देखाइदिने मानिसलाई वहाँले निधि देखाइदिने ठूलो कल्याणकारी मित्र संझने गर्नुभएको छ।

\+ \+ \+ \+

एक दिन वहाँ भिक्षाटन गर्न जानुहुँदा एक जना ब्राह्मणले वहाँको पात्रमा एक चम्चा भात राखिदियो। केही दिनपछि त्यो ब्राह्मण प्रव्रजित हुने अभिलाषा लिएर भिक्षु संघमा आयो। त्यसलाई कसैले पनि प्रव्रजित गरेन। त्यसैबेला दीननाथ भगवान् बुद्ध श्रावस्तीपुरमुभो। भिक्षुहरू-

खिर्न कि कुरा भैरहेको छ सोध्नुभो। भिक्षुहरूले सब-भरको कुरा बताइदिए। "भिक्षुहरू हो! यतिका भिक्षुहरूमध्ये एक जनालै पनि यहाँको गुण देख्नुभएन? कसैले यहालाई प्रवज्या दिनुहुन्न?" भनेर भगवान्को आज्ञाभयो। कसैले पनि केही बोलेन। आखिरमा संघै आउनुभएको महास्थविर सारिपुत्रले "मैले देखेको छु यहाँको गुण, म यहाँलाई प्रवज्या दिन्छु" भनेर निवेदन गर्नुभो। भगवान्ले यहाँको के गुण देख्नुभो भनेर सोध्नुभो। यहाँले एक चम्चा भात राखिदिएको कुरा कृतज्ञतापूर्वक सभामा प्रकाश गर्नुभो। भगवान्ले यहालाई धन्यवाद दिनुभयो र प्रशंसा गर्नुभो। आखिरमा त्यस ब्राह्मणलाई सारिपुत्रद्वारा प्रवज्या दिलाउनुभो।

अरूहरूको सानो गुणलाई पनि संझिराख्ने यहाँको गुण छ। त्यसले भनेको छ "अत्यल्पमपि साधुनां शिलालेखे व तिष्ठति" अर्थात् साधु सत्पुरुषहरूले आफ्ना मनमा जानोतिनो गुणलाई पनि शिलालेखमा झैं संझिराख्छन्।

\+ \+ \+ \+

एक दिन महास्थविर भिक्षाटनमा गरहनु भएको बखतमा एक जना ब्राह्मणले पछिल्तिरबाट आएर यहाँको पिठ्यूँमा बेसरी हान्यो। यहाँले पछिल्तिर यस्तो एक पल्ट सम्म पनि हेर्नुभएन। यहाँलाई पिटे भनेर कुरा थाहपाई, यहाँका अरु भक्तहरु आएर त्यस ब्राह्मणलाई धूलो-पिठो न पारी छोड्दैनौं भन्दै आए। सारिपुत्र महास्थविरले

श्री हरिबंश ना प्रसाद उपाध्याय
पुस्तक विक्रेता, 1204, पु
ललितपुर, (उ.प्र.)

प्रतिहिंसा' गर्नु हुन्न भनेर उनीहरुलाई उपदेश दिई ब्राह्मणलाई पिट्न दिनुभएन। ब्राह्मणको शरीर पसिनाले निर्धुङ्ग भयो। त्यसको जिउ पोल्यो — दाह भयो। वहाँको पाउमा परी क्षमा माग्यो। फेरि वहाँले क्षमा न दिने कुरा के छ र!

\+ + + +

एक दिन सारिपुत्र महास्थविरले चीवर लाउनु हुँदा संगैको एक भिक्षुलाई चीवरको छेउले छोयो। त्यस भिक्षुको मनमा सारिपुत्रप्रति अलिकति द्वेषभाव रहेछ। अपत्यो भगवान्कहाँ गएर चुक्लि हाल्न पुग्यो।

"भन्ते! तपाईंको शिष्य सारिपुत्र • कत्तिको घढेको! अग्रश्रावक भो भन्दैमा त्यत्तिको दुष्पिनु हुन्छ? हामीलाई त गन्दै गन्दैन। मलाई आज चीवरले हानेको कानै फाट्ला जस्तो भयो। तेपनि मसंग क्षमा नमागीकनै बाहिर जानुभो। भगवान्लाई सत्यासत्य कुरा सबै थाह भएपनि न्यायानुकूल गर्नु परेकोले वहाँले सारिपुत्र महास्थविरलाई बोलाउन पठाई वहाँसंग उसले भनेको कुरा साँचो हो कि होइन भनेर सोध्नुभो। सारिपुत्रले सत्य वा असत्य केही नभनी यसो भन्नुभोः-

"भन्ते, जुन दिनदेखि म प्रव्रजित भएँ, त्यस दिनदेखि म विनासिङ्को गोरु झैं भैरहेकोछु। म शुद्रको टुहुरो बच्चा झैं भैरहेको छु! म पाउ पुछ्ने पाउपोस जस्तै छु। मेरा लागि सब प्राणीहरू एक्लो बालक झैं हुन्। मानिसहरूले पृथ्वीमा असल र कमसल जेसुकै फाले पनि पृथ्वीलाई

न राग छ, न द्वेष हुन्छ, त्यस्त मलाइ पनि केही छैन, भन्ते !"

सारिपुत्र महास्थविरको यो कुरा सुन्दासुन्दै त्यस चुक्ली हाल्ने भिक्षुको जिउबाट पसिना निस्कन थाल्यो। उसको जिउमा दाह भयो। भगवानले उसलाई क्षमा गर्नुहोस् भनी सारिपुत्रलाई भन्नुभो। घहाँले त्यस भिक्षुलाई क्षमा गर्नुभयो। वहाँ आफैले पनि यसो भन्नुभोः—

खमतु च मे सो आवुसो सचे मय्हं दोसो अत्थी ति = त्यहाँ आयुस्मानले मलाइ पनि क्षमा गरिदिनोस, यदि मेरो पनि दोष भए।

\+ \+ \+ \+

एक दिन सारिपुत्र महास्थविरले आफू परिनिर्वाण हुने समय आइपुग्यो भनी जान्नुभयो। परिनिर्वाण हुनलाई भगवान्को वचन लिएर आफ्नो मातृग्राममा जानु भयो। गाउँमा पुग्नासाथ वहाँले आफ्नी बूढी आमालाई आफू आइरहेको समाचार पठाउनुभो। वहाँको आमा भने कट्टर ब्रह्मपूजिका रहिछन्। ब्रह्माभन्दा ठूलो त्रिलोकमा दोश्रो अरू छैन भन्ने उनको धारणा थियो। आमाको यो मिथ्या धारणा मिटाई सम्यग्धारणामा राख्नलाई वहाँ आखिरमा आफ्नो घर आउनु भयो। सारिपुत्र महास्थविर आफ्नो घर पुगेर आमासंग आफू जन्मेको ठाउँ सोध्नुभो। आमाले बताइन्। वहाँ त्यस कोठामा जानुभो। चेलुवा र रातमा वहाँको हेरविचार गर्न चतुर्महाराज

आदि ब्रह्माहरू समेत आए। यो दृश्य देखेर आमाको चित्तमा धारा फरक भयो। छोराको महत्ता बुझिन। बहुते खुशी भइन। आखिर वहाँले आमालाई उपदेश दिएर त्रिशरणमा ल्याउनुभो। यसरी सारिपुत्र महास्थविरले आमाप्रति गर्नु पर्ने कर्तव्य पनि पालन गरी, आमालाई मोक्षको बाटो देखाई अनित्य देह छोडेर सदा सुखमय निर्वाण धातुमा परिनिर्वाण हुनुभो।

\+ \+ \+

सारिपुत्र महास्थविर परिनिर्वाण हुनु भैसकेपछि बुद्ध र आनन्द महास्थविरहरुले वहाँको अस्थिधातु कपडामा पोका पारेर भगवान्कहाँ लगे। भगवान्ले धातु लिएर आफ्नै चक्रांकित हातमा राखेर सबै भिक्षुहरुको अगाडि सारिपुत्रको गुण वर्णन गरेर यस्तो आज्ञा गर्नुभयो:—

यो पञ्चभि जातिसतानि पञ्च,
पहाय कामानि मनोरमानि।
तं वीतराग सुसमाहितिन्द्रियं,
परिनिब्बुतं वन्दथ सारिपुत्तं॥

अर्थात् जो भिक्षु पाँच सय जन्मसम्म रमाइलो पञ्च विषय सुख छोडेर प्रव्रजित भयो उनै वीतरागी शान्तीन्द्रिय सारिपुत्रको निर्वाण भैसकेको अस्थिलाई नमस्कार गर।

खन्तिबलो पठविसमो नकुप्पति,
न सक्कि चित्तस्स वसेन वत्तवि।

अनुकम्पको कारुणिको च निब्बुतो,
परिनिब्बुतं वन्दथ सारिपुत्तं ॥

अर्थात्-क्षान्ति बलको प्रभावले पृथ्वी समान अचल, मनको दमनमा नपर्ने, अनुकम्पा र करुणा भएको सारिपुत्र निर्वाण हुनुभो, वहांको अस्थि धातुको वन्दना गर।

यथा चण्डालपुत्तो नगरं पविट्ठो,
नीचमनो चरति कपाल हत्थो।
तथा अयं विचरति सारिपुत्तो,
परिनिब्बुतं वन्दथ सारिपुत्तं ॥

जसरी चाण्डालको बच्चा हातमा खप्पर लिएर नम्र भएर शहरमा जान्छ, त्यस्तै मेरो सारिपुत्र पनि निरहंकारी, निहतमानी हुनुहुन्छ। त्यस्तो सारिपुत्र परिनिर्वाण हुनभो। यहाँको अस्थि धातुको वन्दना गर।

उसभो यथा छिन्न विसाणकोव,
अहेठयन्तो चरति पुरन्दरे।
तथा अयं विचरति सारिपुत्तो,
परिनिब्बुतं वन्दथ सारिपुत्त ॥

अर्थात-सिङ् नभएको गोरु जसरी कसैलाई केही नगरी सडकमा हिंडछ, त्यस्तै मेरो पुत्र सारिपुत्र पनि हो अब यहाँ परिनिर्वाण हुनुभो, वन्दना गर।

यति मात्र होइन, पाँचसय श्लोकद्वारा भगवान बुद्धले सारिपुत्र महास्थविरको गुण गाउनु भएको छ।

× × + ×

महामौग्दल्यायन महास्थविरको जीवनीमाथि दृष्टि दिंदा लौकिक चमत्कारको कुरा धेरै देखिन्छ। ऋद्धि-बलद्वारा वहाँले तथागतको धर्मप्रचारको मार्गमा धेरै मदत गर्नु भएको देखिन्छ। वकब्रह्मा जस्ता पोख्त कट्टर दृष्टि भएकालाई, पं० अग्निदत्त जस्ता सुप्रसिद्ध ब्राह्मणलाई, नन्दोपनन्द जस्ता नागराजालाई दमन-गर्नलाई, इन्द्रको अभिमान समेत तोडबलाई गर्नुभएको वहाँको काम अल्प छैन। सारिपुत्र महास्थविरले आपनो अपराध जीवनमा जति यत्र-तत्र जानु भएर, जोकोहीलाई धर्मबोध गराउनुभो, त्यति नै मौग्दल्यान महास्थविरले स्वर्ग र नरकमा पुग्नुभएर त्यहाँको कुरा बताई मानिसहरुलाई धर्मबोध गराउनुभो। मौग्दल्यायन महास्थविरले बताउनु भएको स्वर्ग र नरकको बयान भएकोले भगवान्‌लाई पनि धेरै ठाउँमा आफ्नो कुरामा पुष्ट्याई दिन सजिलो भयो। साँच भनौंमने तथागतको धर्म-रथको दुइ पाँग्रा यी अग्रश्रावकहरु नै हुन्।

एक पल्ट श्रावस्तीमा बस्नुभएको बेलामा शाक्य-सिंहले मौग्दल्यायनलाई यसतो आज्ञाभयोः—

"मौग्दल्यायन! कोशल राजाको पुरोहित अग्निदत्त ब्राह्मणले वृक्षको शरणमा जाऊ, आकाशको शरणमा जाऊ भनेर अंग, मगध र कुरु देशका मानिसहरुलाई अबाटोमा लगिरहेछन्। तपाईं गएर उसलाई दमन गर्नु-होस्।"

"भन्ते! म मात्र गएर होचोइन कि? उसका त्यतिका शिष्यहरु छन्। तपाईं पनि पाहुनुभए बेस होला।"

"हुन्छ, मौग्दल्यायन, पहिले तपाईं गैराख्नुहोस् पछि म आउँदैगर्छु।"

यति कुरा सुनेर मौग्दल्यायन महास्थविर जानुभो। वहाँको मनमा यस्तो विचार आयो:—

"यस ब्राह्मणका शिष्यहरु धेरै छन्। यसै गएर कुरा सुनाउँदा उनीहरु सुन्दैनन्।"

यति विचार गरेर वहाँले जल-वृष्टि गराउनुभो। मेला भैरहेका ब्राह्मणका शिष्यहरु सबै आफ्ना आफ्ना कुटीमात्र गए। मौग्दल्यायन महास्थविर अग्निदत्त ब्राह्मणनिर गएर "पंडितजी, मलाई आज रातभर बास बस्न एउटा ठाउँ दिनुहोस" भन्नुभो।

ब्राह्मणले "यहाँ बस्ने ठाउँ छैन। हरेक कुटीमा शिष्यहरु छन्। अन्तै तिर जाऊ" भनी जवाफ दियो।

मौग्दल्यायन महास्थविरले भन्नुभो- "हे ब्राह्मण! मानिस मानिस-कहाँ, पशु पशुकहाँ र प्रव्रजित प्रव्रजित कहाँ आउँछन्। त्यसो न भन्नुहोस। पानी परिरहेछ, अन्त कहाँ जाउँ? यहीं एक कुनातिर निगाहहोस्।"

"के तिमी प्रव्रजित हौ?"

"हुँ।"

"तिम्रो कमण्डलादि नौ-पात्र खै त?"

"हो, अलग-अलग नराखी सबै भित्र लिई राखेको छु।"

"त्यति कमण्डलादि लिई हिंड्नलाइ त अलसी मान्नेले अरु के गर्ला।"

"ब्राह्मण! लामो कुरा न गर्नुहोस, रातभरको निति

ठाउँ पोए हुन्छ।"

"वास बस्नलाइ यहाँ ठाउँ नै छैन।"

"यो बालुवाको थूप्रो भएको ठाउँमा के छ? त्यहीं भए पनि हुन्छ।"

"अहो! त्यहाँ त एउटा भयंकर विषालु सर्प रहन्छ। त्यहाँ बस्न सक्छौ र? सक्छौ भने बस, मलाई केही आपत्ति छैन।"

"हुन्छ त्यसो भए म त्यहीं बस्छु" भनेर वहाँ नागराजा भएको ठाउँमा बस्नुभो। अग्गिदत्त ब्राह्मण र उसका शिष्यहरूले मौद्गल्यायन महास्थविर रहनु भएको ठाउँमा आई हेर्दा आगोको मुस्लो देखे। ब्राह्मण-हरूको मनमा:—

"हरे! हेर्दैमा थलियो श्रवण मरेछ।"

यति विचार गरी सबै ब्राम्हणहरू भोलिपल्ट विद्वान मौद्गल्यायन महास्थविर रहनु भएको ठाउँमा हेर्न गए। तर वहाँ जहाँको तहीं रहनु भएकोले तिनीहरू सबै आश्चर्य भए। अग्गिदत्त ब्राह्मणले वहाँको भला कुशल सोध्नुभयो।

यस्तैमा सम्यग्सम्बुद्ध त्यहाँ आइपुग्नुभो। भगवान्लाई देख्नासाथ मौद्गल्यायन महास्थविर झटपट आसनबाट उठ्नुभो र वहाँको सादर वन्दना गर्नुभो। अग्गिदत्तले वहाँको परिचय सोध्नुभो मौद्गल्यायन स्थविरले बताउनुभयो। यही बेला भगवान्ले धर्मोपदेश दिए। सबै ब्राम्हणहरू बुद्ध, धर्म, संघमा आए

र बौद्ध मार्गी भए।

+ + -।- -।-

एक दिन श्रावस्तीमा भगवान्‌ले महास्थविर मौग्द्‌-ल्यायनलाई भन्नुभयोः—

"मौग्द्‌ल्यायन! राजगृहको आसपासमा सदखर भन्ने एउटा गाउँ छ। त्यहाँ साह्र कपटी र लोभी एक जना सेठ छ। आज कसैले नदेख्ने गरी त्यो मालपुवा खान भनी सेठानीसहित बुइगलमा गएर मालपुवा पकाइरहेको छ, मलाई भने त्यो कपटी सेठकै रोटी खान मन लागिरहेछ। तिमीले त्यसलाई दमन गरी यहाँ ल्याउन सक्छौ?"

"सक्छु, भन्ते, आज्ञा पाऊँ, म गएर त्यसलाई यहाँ लिएर आउँछु" भनेर महास्थविर मौग्द्‌ल्यायन उतिखेरि राजगृह प्रस्थान गर्नुभयो। त्यहाँ पुगेर वहाँ त्यस कपटी सेठ र उनकी पत्नी मै रोटी पकाइरहेका ठाउँमा पुगेर भयालै डम्म छेक्ने गरी उभिनुभयो। यो दृश्य देखेर सेठ तर्स्यो। यस्ताहरूले देख्लान् भनेर नै म कसैले नदेख्ने ठाउँमा यहां आएर रोटी पकाउन आएं त भन् यहीं पनि पुगिहालेछन्।

सेठले भन्योः—"हे श्रमण! भयालमा उभिरहनु त के आकाशैमा हिंडडुल गरे पनि रोटी पाउने छैनौं।"

सेठको कुरा सुनासाथ वहाँ आकाशैमा घताउता गर्न लाग्नु भयो। सेठले भन्यो—"आकाशमा घताउता गरेर के गर्ने! भयालैमा आएर पलेटीमारेर बसे पनि

तिर्मीले यो रोटी पाउदैनौ।"

यहाँ भयालमा आई पलेटिमारी बस्नुभो।

"हे श्रमण, पलेटिमारेर मात्र के गर्नु, यो कोठा भरि धुँवा भराए पनि तिर्मीले यो रोटी पाउँदैनौ।"

यहाँले कोठाभरि धुँवाले भरिदिनुभो। कोठामा बस्नेका पति पत्नी दुवैले परस्पर देख सकेनन्। महाजनको आँखा साह्रै पीरो भयो। घरै जलाए पनि तिर्मीले रोटी पाउँदैनौ न भनी हैरान भएर त्यो महाजनले आफ्नी स्वास्नीलाई "लौ यस श्रमणलाई एउटा सानो रोटी पकाई दिई पठाऊ। रोटी नलिइकन यो देग न चल्ने भयो" भन्यो।

यहाँले उतिखेरै धुँवा हटाउनुभो। सेठानीले एउटा रोटी पकाई। तर महामौद्गल्यायनले त्यो रोटी ठूलो तुल्याइ दिनुभो। रोटी देखेर सेठले "यस सानो एउटा रोटी पकाऊँ भन्छु त भन यत्रो ठूलो रोटी पकाइछ" भनी रोटी पकाउन आफै अघि सर्‍यो। यहाँले रोटी भन ठूलो तुल्याउनुभो। सानो रोटी पकाउन नसकी महाजन कायल भयो। रोटी जति पकायो उति ठूलो मात्र हुँदोरहेछ। आखिरमा महाजनले "लौ यसलाई जुन भए पनि एउटा रोटी दिई पठाऊ" भनी अह्रायो। स्वास्नीले एउटा रोटी झिक्न खोज्दा भाँडोको जम्मै रोटी एकै टुक्रा भएछ। स्वास्नीले यो कुरा महाजनलाई भनी दुवै जना मिलेर ताना-तान गरी रोटी भाँच्न खोजे। रोटी ताना-तान गर्दा गर्दै महाजनलाई खलखलि पसिना आयो, तिखो लाग्यो।

महाजनले भन्यो "लौ भैगो यो रोटी मलाई चाहिन्न यही श्रमणलाइ दिई पठाऊ"। सेठानीले भाँडो टकटकथापेर रोटी दान दिई। यसै बेला वहाँळे सेठ सेठानीलाई उपदेश दिनुभयो। वहाँको उपदेशळे तिनीहरू बहुतै खुशी भए। तिनीहरू बुद्ध-धर्म-संघको शरणमा आए। अन्तमा वहाँले तिनीहरूलाई आफ्नो ऋद्धिद्वारा श्रावस्ती लगी भगवान् समेत पाँच सय भिक्षुहरूलाई तिनीहरूकै हातबाट त्यो रोटी दान गर्न लगाए।

\+ \+ \+ \+

एक दिन भगवान् प्रमुख पाँच सय भिक्षुहरूसहित त्रायस्त्रिंस भवनमा जानुभो। बीच बाटोमा नन्दोपनन्द भन्ने नागराजा भात खाइरहको थियो। भगवान् प्रमुख भिक्षुहरूले आफूलाई नाघी गएको देखेर नागराज रिसायो। त्यसले आफ्नो नागबलले बाटो छेकिदियो। अनेक भिक्षुहरूले नागलाई दमन गर्नलाई भगवान्को आज्ञा मागे, भगवान्ळे दिनुभएन। नागको यो प्रचण्ड काम देखेर रट्ठपाल, भद्दिय र राहुल जस्ता स्थविरहरू फर्केर गए। आखिरमा भगवान्ले महामौद्गल्यायनलाई नाग दमन गर्न आज्ञा दिनुभयो। वहाँले नागलाई दमन गर्नुभयो। यसले गर्दा मौद्गल्यायन महास्थविरको यश तीनै लोकमा फैलियो।

जसरी भौतिक जगतको विजय गर्न निपुण तथा

शूरो सेनाको आवश्यक हुन्छ, त्यस्तै धर्म साम्राज्य स्थापना गर्नलाइ पनि निपूण र शूरो सेनाको आवश्यक हुन्छ । यो सेनाको पूर्ति महामौग्दल्यायनले गर्नु भएको थियो ।

× × × ×

एकपल्ट भगवान् राजगृहमा वेळुवनाराममा जानु भएको थियो । त्यसवेला भगवान् बुद्धलाई लाभ-सत्कार गरेको देखेर अरू तीर्थकहरूलाई दाह तथा इर्ष्या भयो । एक दिन तिर्थकहरूमा यसतो कुरा भयोः –

"शिष्यहरू हो ! गौतम बुद्धको लाभ-सत्कार बढेको कारण अरू होइन, महामौग्दल्यायन यहाँको शिष्य भएर नै हो । महामौग्दल्यायन विभिन्न लोकमा गई त्यहाँको शुभाशुभ कुरा यहाँ आएर जनतालाई सुनाउँछन् । यसले गर्दा जनता भगवानतिर आकर्षित भयो । यदि मौग्दल्यायन एकजनालाई हामीले सिष्याउन सक्यौं भने गौतम बुद्धलाई त्यत्तिको लाभ-सत्कार हुने छैन । उसका चेलै जसो शिष्यहरू हामीकहाँ आउँछन् ।

आखिरमा तिनीहरू सबैले मौग्दल्यायन महास्थविरको प्राण लिने निश्चय गरे । फलस्वरुप तिनीहरूले डाकुहरूको एक दललाई हजारौं रुपैयाको लोभ देखाएर महामौग्दल्यायन महास्थविरलाई मार्न पठाए ।

त्यही वेला महामौग्दल्यायन महास्थविर वेळु-

बनमा आफ्नो कुटीमा रहनुभएको थियो । डाकुहरू आएर कुटीको चारैतिर घेरा दिएको सुईको पाएर वहाँ खापाको प्वालबाट बाहिर निस्कनुभो । डाकुहरू फर्के । फेरि पछि पनि एकपटक त्यस्तै आइरहेको देखेर वहाँ छानाको प्वालबाट निस्कनुभयो । दुइ तीन पटक यसो भै सके, वहाँले यसको कारणमा विचार गर्नुभयो । वहाँले आफ्नो पूर्वकर्मको कारण पत्ता लगाउनुभयो । आफू निर्वाण हुने समय पनि थाह पाउनुभयो । पछिल्लो पटक वहाँले आफ्नो अलौकिक शक्तिको प्रयोग गर्नु भएन । फलस्वरूप डाकुहरूले वहाँलाई धूलोपिठो गरी कुटेर चकनाचूर पारेर गए । यो खबर उत्तिखेरै देशभरि फैलियो । यसले गर्दा जनतामा निकै नै खलबली मच्चियो ।

चूर्ण भैरहेको आफ्नो शरीरलाई महामौद्गल्यायन महास्थविरले ऋद्धिबलद्वारा फेरि ज्यौंका त्यौं गर्नुभो । अनि भगवान्कहाँ गएर परिनिर्वाण हुनको लागि वचन माग्नुभो । यस समयमा भगवान्लाई धर्मसंवेग त अवश्य भयो, तर एक दिन सबैले छोडेरै जानु पर्छ,— त्यस कारण भगवान्ले वहाँलाई परिनिर्वाण हुने वचन दिनुभयो । वहाँले यो पनि भन्नुभो:—

"तेन हि भोग्गल्लान मटुं धम्मं कथेत्वा याहि । तादिसस्स मे सावकस्स इदानि दस्सनं नत्थि । "

अर्थात्- मौद्गल्यायन, त्यसो भए मलाई धर्मका

केही कुरा सुनाएर जानुहोस्। फेरि तपाईं जस्तो श्रावकको मुख हेर्न पाउँदिन।

हबस् भनेर वहाँले परिनिर्वाण हुने दिनमा सारिपुत्र महास्थविरले जस्तै भगवान्लाई अनेक ऋद्धि प्रतिहार्य्य देखाएर धर्मका कुराहरू सुनाई कालशैल पर्वततिर प्रस्थान गर्नुभयो। सारिपुत्र महास्थविर परिनिर्वाण भएको दुइ हप्तापछि मौग्दल्यायन पनि परिनिर्वाण हुनुभयो।

\+ \+ \+ \+

मौग्दल्यायन महास्थविरलाई डाकुहरूले कुटे रे! भन्ने समाचारले भिक्षु संघमा पनि निकै खैलाबैला भयो। संघमा यस्तो कुरा पनि भयो—त्यतिको ऋद्धियुक्त महास्थविर डाकुहरूद्वारा पिटिएर मर्नु त साहै लज्जाजनक तथा अयोग्य कुरा हो।

यसै बेला भगवान् त्यहाँ आइपुग्नुभयो। भिक्षुहरू सबै चुप लागे। भगवान्ले के कुरा चलिरहेछ भनी भिक्षुहरूसित सोध्नुभयो। भिक्षुहरूले यथार्थ कुरा निवेदन गरे। यस विषयमा भगवान्को यस्तो आज्ञा भयो:—

"हे भिक्षुगण, हुनता मौग्दल्यायनको यस जन्मको हिसाबले देहान्तको घटना अनुचित जस्तो छ, तर वहाँले आफ्नो पूर्व-जन्ममा गरेर आउनुभएको कर्म विचार गर्दा त उचित नै भन्नु पर्छ।"

भगवान्को कुरा सुनेर भिक्षुहरूले महास्थविरको

पूर्वजन्मको विषयमा सोध्न थाले। भगवान्‌ले यसरी बताउनुभयोः—

" एक पूर्व-जन्ममा मौग्दल्यायन आफ्ना उमेर ढलिकसकेका पिता माताको सेवा गरिरहनु भएको थियो। आमाले वहाँको विवाह गरिदिन चाहिन, तर वहाँले मान्नु भएन। आखिरमा आमाकै जिद्दि पुग्यो र विवाह भयो। समय वित्दै गयो, वहाँका आमा बाबुको आँखाले देख्न छोडे। वहाँकी धर्मपत्नीले वहाँलाई सँध काना बूढा बूढीहरुसित न बसौं भनेर चुक्ली लाउँथिन। आखिरमा वहाँले आपनी प्रियाकी कुरा सुनेर वृद्धा तथा अन्धा माता पिताहरुलाई कहीं जाने निहु थापी एउटा रथमा हालेर जंगलमा लगी मारेर फर्के। यस कर्मको फलले गर्दा वहाँले अर्को धेरै जन्ममा दुःख पाउनु पऱ्यो। त्यसैको फलस्वरूप अर्थात त्यस कर्मको हिसाबले वहाँको यो देहान्त घटना केही अनुचित छैन—भन्नु पर्छ। त्यहिले भिक्षुगण हो, कर्म भनेको चिज असलै गर्नु सिक्नु पर्छ।'

यस कुराले गर्दा भिक्षुहरुको मनमा शान्ति स्थापना भयो। यसरी महामौद्गल्यायन महास्थविरको जिवन-यात्रा समाप्त भयो। कार्तिक पूर्णिमाको दिन सारिपुत्र महास्थवीर राजगृह महादेशमा परिनिर्वाण हुनुभयो। त्यसैको दुइ हप्तापछि अमावास्याको दिनमा महामौद्गल्यायन महास्थविर राजगृहको इसिगिलि पर्वत नजीक कालशैल भन्ने पर्वतमा परिनिर्वाण हुनुभयो।

वहाँको विषयमा पनि तथागतले अनेक गुण प्रकाश गर्नु भएको थियो।

वहाँहरूको अस्थिधातु राखेर चैत्य बनाई पूजा गर्नुभयो।

-।- -।- -।- -।-

जीवन अनित्य छ, तर अनित्य देहको आधारमा गरिने असल कामहरू अनित्य शरीरभन्दा पनि झन् नित्य छ। वहाँहरू परिनिर्वाण हुनुभएको आजले करीब पचीस सय वर्ष भइसक्यो किन्तु, वहाँहरूको गुण सदाको वहाँहरूको भस्मावशेषलाई संसारले आजसम्म पनि वन्दना गर्दैछ। विलायतबाट सन् १९४७ इ०—मा वहाँहरूको अस्थिधातु फिर्ता ल्याउँदा लंकामा पुग्दा तीस लाख मानिसहरूले त्यस धातुलाई श्रद्धाञ्जलि अर्पण गरेका थिए। सन् १९४९, जनवरी १४ तारिखको दिन ती धातु कलकत्ता ल्याउँदा भारत सर्कारद्वारा जवाहरलाल नेहरूसहित दसलाख प्रमुख व्यक्तिहरूले कलकत्ताको ठूलो मैदानमा श्रद्धाञ्जलि चढाए। त्यहाँपछि अस्थिधातु विहार प्रान्तमा लगियो। भारतको विभिन्न ठाउँहरूमा पनि त्यस धातुको ठूलो स्वागत भयो। त्यही वर्ष नवेम्बर ३ ता०—को दिन सारनाथमा पनि लगियो। यीनै महापुरुष सारिपुत्र र महामौद्गल्यायनका पवित्र अस्थिधातु सन् १९५१ नवेम्बर ६ ता०—अर्थात विक्रम सम्वत्

२००८ कार्तिक २० गतेको दिन विशेष वायुयानद्वारा नेपाल उपत्यकाअन्तर्गत ल्याइने भएको छ र स्वयं श्री ५ महाराजाधिराज त्रिभुवनवीर विक्रम शाहदेवले स्वागत गर्नु हुने भएको छ। यी महापुरूषहरूका अस्थिधातु, बौद्धमार्गीहरूको दृष्टिमा मान्य होइन, किन्तु, सबै सभ्य लोकको दृष्टिले तथा ऐतिहासिक दृष्टिले हेर्दा पनि व्यक्तिकै महत्वपूर्ण को छ।

अग्रश्रावक-धातु

यी महापुरूष सारिपुत्र र मौग्दल्यायन महाभिक्षुहरूको पवित्र अस्थिधातु आजको सय वर्षअघि अगाडि यूरोपका जनरल कनिंहाम महोदयले भोपालराज्य अन्तर्गत साँचि भन्ने गाउँमा रहेको तेश्रो चैत्यमा र साँचिबाट ६॥ माइल पश्चिमतिर सतधारा भन्ने ठाउँको दोश्रो चैत्यभित्र पाउनु भएको हो। यी अस्थिधातु दुङ्गाको सन्दूसभित्र रहेको दुङ्गाकै एउटा सानो कन्तूरभित्र राखि छोडेको पाइएको हो। यी अस्थिधातु भएको एउटा सन्दूसको बिर्कोमा "सारिपुतस" (सारिपुत्रको) भनेर अक्षर खोदिराखेको छ र अर्को सन्दूसको बिर्कोमा "महामोग्गलानस" (मौग्दल्यायनको) भनेर अक्षर खोदिराखेको छ।

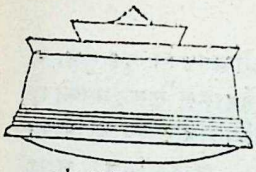

सारिपुतस

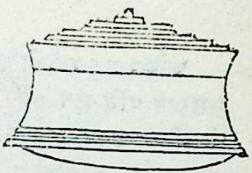

महामौगलानस

ती लिपि ब्राह्मी लिपि हुन। सन्दुसभित्र रहेको बट्टामा पनि पउटामा 'सा' र अर्कोमा 'म' लेखिराखेको छ। अतएव यी धातुहरू सारिपुत्र र मौद्गल्यायनका हुन् भनेर थाहा पाइयो। यी धातुहरू ती महापुरुषहरूकै हो भन्ने प्रमाण अरू पनि धेरै छन्। भारतका पुरातत्व विभागले पनि यस धातुको बारेमा धेरै प्रमाणहरू भेट्टाएको छ।

चैत्य नं. ३

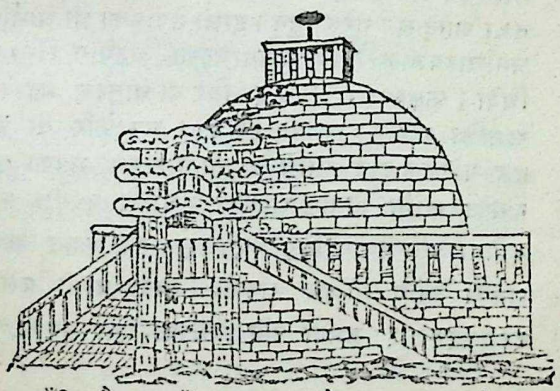

साँचि चैत्य, जहाँ अग्रश्रावकहरूको धातु प्राप्त भयो।

अस्थिधातु भएको सन्दुसमित्र श्रीखण्डका दुइ टुक्रा र सप्तरत्न पनि छन भनी महोदय कर्निंहामले लेख्नु भएको छ ती श्रीखण्डका दुइ टुक्रा वहाँहरूकै चिताबाट ल्याइराखेका हुन् भन्ने यहाँको अनुमान छ। सन्दुसमित्र जाल धुनिरहेकी माकुरा जिउँदै पाउनु पनि साह्रै नै आश्चर्यको कुरा हो भनी उनै अँगरेज महोदयले लेख्नु भएको छ। यदि यस धातुको विषयमा राम्ररी थाह पाउन चाहनु हुन्छ भने साँचि-गाइड भन्ने अँगरेजी भाषाको किताब हेर्नुभए धेरै होला। यस अस्थिधातुको महत्व धेरै देखेर त्यस बेला पुरातत्व-विभागका अधिकारीहरूले यसलाई विलायत लगेका थिए। यी अस्थिधातु भारतमा नै फिर्ता ल्याउनको निम्ति महाबोधि – सभासहित सकल बौद्धजगतका मानिसहरूले पच्चीस तीस वर्षअगाडि देखिन कोशीश तथा आन्दोलन गरेका हुन। हाम्रो नेपालका श्री धर्मादित्य धर्माचार्य्यजीले पनि यसमा ठूलो सहयोग दिनुभएको थियो। फलस्वरूप १९४७ इ० तिर यी धातुहरू महाबोधि सभाको मार्फत् भारतमा ल्याइए। अब फेरि यी धातुहरू पहिलेकै ठाउँ साँचि चैत्यमा नै राख्ने भएका छन्। यसको लागि भोपाल राज्यका नबाबले पच्चीस हजार रुपिया पनि चन्दा दिनु भएको छ। त्यो स्थान आबाद गर्नेको लागि भोपाल राज्यले त्यहाँ बस्ती बसाउन इच्छुकहरूलाई जमीन पनि सित्तिमा दिने भएको छ।

बौद्धकलाको प्राचीनतम

यी धातुहरू राखिछोडेका बट्टाहरूमा एउटामा 'सा' र अर्कोमा 'म' मसीले लेखिराखेको आजसम्म पनि प्रष्ट देखिन्छ। यसले भारतीय बौद्धहरूको शिल्प विषयक दक्षता राम्ररी झल्काउँछ। यसैले गर्दा शिल्पको विषयमा देश विदेशमा भारतको नाम प्रख्यात भयो। यति पुरानो मसीले लेखिराखेको अक्षर भारतमा आजसम्म पनि भेट्टिएको छैन। यी बट्टाहरूका बिर्कोको भित्रपट्टि पनि 'सारिपुतस' 'महामोगलानस' भनेर लेखिराखेको छ।

प्राचीनतम शिलालेख

भारतवर्षमा पाइएका शिलालेखहरू मध्ये सबभन्दा पुरानो शिलालेख त बिदूडभहरूको हातबाट बचिरहेका शाक्यवंशीहरूले लेखिराखेका पिप्राकोटको चैत्यभित्र रहेको लिपि नै रहेछ। त्यसमा यसरी लेखिराखेको छ। —

"सुकिति भतिनं सभगिनिकनं सदतदलनं इयं सलिल-निधने बुद्धस भगवते सकियनं।"

इत्यादि प्रकारले विचार गरी हेर्दा बट्टाहरूको अस्थिधातु मात्र हैन धातु रहेको बट्टाहरू समेत दर्शनीय, वन्दनीय र माननीय छ।

धर्मशोक राजाले गर्ने धातु-वन्दना

धर्मशोक राजाले अग्रश्रावकहरूको धातुलाई निम्न श्लोक पढेर वन्दना गर्ने गर्दथ्ये।

शारद्वतीपुत्रमहं भक्तया वन्दे विमुक्ति संवसंगम् ।
लोकप्रकाश कीर्ति ज्ञानवतामुत्तमं वीर ॥

अर्थात् - संसाररूपि समुद्रबाट पार तरिसकेनु भएको, जसको कीर्ति संसार भरि फैलिरहेको छ, ज्ञानवानहरूमा अग्र र श्रेष्ठ हुनु भएका, त्यस्ता शारद्वती पुत्र भन्ने सारिपुत्र महास्थविरलाई अत्यन्य भक्ति पूर्वक नमस्कार गर्दछु।

ऋद्धिमतामग्रो यो जन्म जरा शोक दुःखविमुक्तः ।
मौग्दल्यायन महं वन्दे मूर्धना प्रणिपत्य विख्यातम् ॥

अर्थात् - ऋद्धिवानहरूमा श्रेष्ठ हुनु भएका, त्रिलोकभरि सुविख्यात महामौग्दल्यायनलाई अत्यन्त भक्ति पूर्वक नमस्कार गर्दछु।

\+ \+ \+ \+

अग्रश्रावक वन्दनागर्ने भक्तजनहरूले श्री मुनीन्द्रले आज्ञा गर्नु भएको अगाडि लेखिराखेको चार श्लोक पढेर नमस्कार गर्नु अति उत्तम छ। तर प्रत्येक श्लोकको चतुर्थ पाद बदली "वन्दामि परिनिब्बुतं सारिपुतं। *" भन्नु पर्दछ।

---

* मौग्दल्यायनलाई वन्दना गर्दा 'सारिपुत्र' को सट्टा 'मोग्दल्लान' भन्नु पर्छ ।

यसरी यहांहरूको गुण सम्झेर स्तुति गरेमैं यहाँहरूले देखाएर जानु भएको आदेशको अनुगमन गर्नु भन् उत्तम वन्दना हो ।

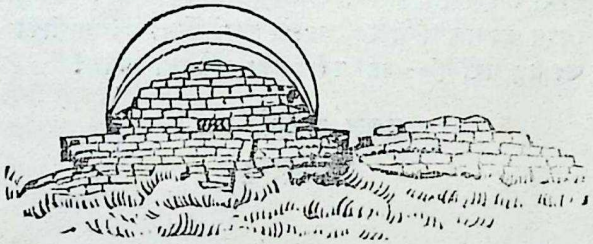

उनान् सय वर्षअगाडि साँचिको तृतीय स्तूपको अवस्था यस प्रकारको थियो। यहींबाट अग्रश्रावकको धातु पाइएको थियो।

त्यसैले हामी सबै कृतज्ञ हुन सिकौं। करूणावान होऔं। प्रजा-पालना गरौं। सबै प्राणीहरूलाई आफ्नो एकमात्र पुत्र सम्झन सकौं। विश्वमैत्री करूणाले लोकमा शान्ति हुँदैन। शान्तिनायक भगवान बुद्धको विश्व कल्याण गर्ने मैत्रीधर्म न अपनाएसम्म संसारमा शान्ति हुँदैन। त्यसले हामी सब आपसमा मैत्री तथा प्रेम बढाई विश्व कल्याण गर्न सिकौं। राजा र नागरिकमा, तथा मन्त्रीमण्डल र दुनियामा पूरा सद्भावना उब्जाई, देश र धनजनमा स्नेह र उन्नति ल्याई त्याग र सहनशीलता तथा आत्मगौरव,

आफ्नो प्रतिज्ञा र लक्ष्यलाई न बिर्सी सारिपुत्रहरू जस्ता महापुरुषहरूको आदर्श जीवनीबाट शिक्षा लऔं। 'अर्कालाई कुरा छोडिदे, आफ्नो दुःख गरी दे' भन्ने उक्तिलाई यहां-हरूले नहिल पनि आफ्नो मनमा स्थान दिनु भएन, परन्तु विश्व कल्याणको निम्ति 'आफ्नो कुरा छोडी दे, प्राणीको कल्याण गरी दे'— यही यहाँहरूको मूलमन्त्र थियो।

सकल प्राणीको जय!

"सिद्धिरस्तु"

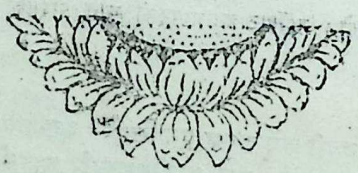

धर्मोदय ग्रन्थमाला र अरू पुस्तकहरू

१ धम्मपदट्ठकथा ३॥) सजिल्द	४॥)
२ ज्ञानमाला	।७५
३ बुद्ध-जीवनी	१)
४ त्रिरत्न-वन्दना	।२४
५ बुद्धोपदेश शह भजनमाला	।१८
६ हनागा	।३६
७ धर्मचक्र सुत्र	।३६
८ हेमन्त दँ ! दँ !	।३२
९ परित्राण	।२५
१० झीमचा (द्वितीय भाग)	।३६
११ नेपाल भाषा शब्द-संग्रह	।८५
१२ गृही विनय	१।
१३ धर्म व विनय	।३६
१४ जातक माला भाग—१	।५०
१५ धम्मपाद ।७०, सजिल्द	।६८
१६ नुगः	१।४
१७ महाचीन यात्रा	२)
१८ गौतम बुद्ध (नाटक)	।४०
१९ मिलिन्द प्रश्न (हिन्दी)	६॥)
२० लोक नीति (प्रेस)	

२१ बुद्धोपदेश ।२५
२२ महाजय मङ्गल पाठ १।५०
२३ अनुत्तर विजय ।६४
२४ महा-सतिपट्ठान ।२०
२५ सर्वज्ञ धातु ।२०
२६ जगत्-ज्योति
२७ धम्मपद (नेपाली) प्रेसमा

यस किताबको मूल्य ।२० मात्र

भगवती प्रेस, ठहिटी, नेपाल ।